

**„HOGY MONDJÁK NÉMETÜL AZT, HOGY...?”
KONTRASZTIVITÁS A NÉMET SZÓKINCSTAN OKTATÁSÁBAN**

**„HOW DO YOU SAY IN GERMAN...?”
CONTRASTIVITY IN TEACHING GERMAN VOCABULARY**

DRAHOTA-SZABÓ ERZSÉBET¹

Az írás ahhoz a diskurzushoz kíván kapcsolódni, amely a hazai germanisztikai oktatás, illetve a német-tanárképzés „mizériájáról”² már jó ideje folyik. A szerző nem a hallgatók nyelvhasználatára jellemző nyelvtani hiányosságokat taglalja, hanem a szókincs oktatására és elsajátítására helyezi a hangsúlyt. Megpróbálja feltérképezni a hiányosságok okait, majd ezek alapján megoldási javaslatokat fogalmaz meg az explicit, irányított szókincs-elsajátításra vonatkozóan. A „mizéria” okait – többek között – abban látja, hogy a hallgatókban változatlanul olyan tévképzetek élnek, miszerint a magyar és a német nyelv szókinca egy az egyben megfeleltethető egymásnak, azaz a nyelvek szimmetrikusak; a szavak is szimmetrikusak, azaz **egy** formával **egy** jelentést fejezünk ki, illetve **egy** jelentés kifejezésére **egy** szó szolgál, valamint: a hallgatók nem kontextusban gondolkodnak. Az oktatás oldaláról nézve nem kap elég hangsúlyt a kontrasztív szemlélet, illetve a magyar nyelv, noha ezek a hallgatóink nyelvi érzékenységet mindkét nyelvben hatékonyan fejleszteni képesek, s pozitív hatással lehetnének a hallgatók által irányított, ún. incidentális szókincs-elsajátításra is.

Kulcsszavak: explicit szókincsoktatás, ekvivalencia-típusok, fordítás, nyelvi aszimmetria, kontextuális jelentés, konnotáció

The paper intends to contribute to the discourse about the “misery” characterising German studies and German teacher training in Hungary for a long time. The author does not discuss the grammatical inadequacy typical of the students’ language use but focuses on the teaching of vocabulary. The aim is to find out the reasons for the inadequacy and to suggest possible solutions for explicit, guided vocabulary teaching. Among others, reasons for the “misery” can be found in the fact that students still have the following misconception: the entire vocabularies of the Hungarian and German language correspond to each other, that is, the two languages are symmetric, words are symmetric, we can express **one** meaning with **one** form, and **one** word serves to express **one** meaning. This also means that students fail to consider the context. The contrastive approach and the Hungarian language should have a greater role in teaching because this may improve our students’ linguistic sensitivity in both languages efficiently and could positively influence the incidental vocabulary acquisition controlled by the students themselves.

¹ DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet
habilitált főiskolai tanár
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Nemzetiségi Intézet, Német és Német Nemzetiségi Tanszék
egyetemi docens
Selye János Egyetem (Komárno), Tanárképző Kar, Modern Filológia Tanszék
drahota@jgyk.szte.hu

² Tisztában vagyok azzal, hogy a – latin eredetű – *mizéria* szó bizalmas stílusértékű, ugyanakkor szemantikailag „erősebb”, mint pl. a *gond*, a *probléma* vagy a *baj* (nemcsak ’kellemetlenség’, hanem ’fontos szükséglettel kapcsolatos zavar’; vö. PUSZTAI F. 2003: 937). (A németben a *(die) Misere* választékos értékű [bildungssprachlich], jelentése: ’unglückliche Situation, bedauernswerte Lage, Notlage’; vö. DUW 2003: 1083.)

Keywords: explicit vocabulary teaching, types of equivalence, translation, language asymmetry, contextual meaning, connotation

KIINDULÓPONT: DIAGNÓZIS A HAZAI NÉMETTANÁRKÉPZÉS HELYZETÉRŐL

Egy közhelyszerű (éppen ezért igaz) megállapítással kezdem: a némettanár-képzés alapvető célja, hogy olyan tanároknak adjunk diplomát a kezébe, akik a német nyelvet magas szinten beszélik, nyelvtanilag helyesen, tartalmilag pontosan, stilisztikailag igényesen, pragmatikailag hatékonyan tudják kifejezni magukat, és mind a saját, mind a tanulók nyelvhasználatára reflektálni tudnak. Egy tudatos nyelvhasználatot várunk el, valamint reflektált tudást a nyelv rendszerére vonatkozóan is. Mindez azonban a némettanár-képzés jelenlegi kvalitatív problémáit tekintve nem kis kihívás, hiszen az a „mélyrepülés” [Tiefflug³], amiről már évek óta számtalan tanulmány jelent meg, változatlanul tart. Ezt saját tapasztalataim is megerősítik. Csak egy példát emelek ki: az elmúlt szemeszterben (immár sokadszorra) meghirdettem a *Nyelvi kreativitás – nyelvi játékok* című fakultatív tárgyat, amely azonban már az első órán kudarcba fulladt. A kurzuson első-, másod- és harmadéves hallgatók vettek részt. A hallgatóknak nyelvi viccekben kellett volna felismerniük a többértelműség fajtáit, egyáltalán azt, mi a poén alapja. A cél az lett volna, hogy a hallgatók – legalábbis a felsőbb évesek – rendszerben lássák mindazon ismereteket, amelyeket a különböző nyelvészeti kurzusokon már el kellett sajátítaniuk (ez lett volna az ún. „interdiszciplináris” szemlélet). A hallgatók azonban pl. a következő nyelvi játékokat sem tudták megfejtetni:⁴

Zwei Milchflaschen stehen auf der Treppe. Grüßt die eine höflich: „Guten Morgen!“
Keine Antwort. Grüßt sie noch einmal: „Einen schönen guten Morgen!“ – „Sei doch still, ich bin sauer.“

„Hast du es gehört? Es gibt jetzt steuerfreie Autos!“ – „Tatsächlich? Und wie lenkt man sie?“

Zwei alte, ausgediente Berufsverbrecher saßen im Restaurant und wollten bestellen. Nachdem der eine schon eine halbe Stunde die Speisekarte studiert hatte, sagte der andere: „Wie lange brauchst du denn noch?“ Da sagte er: „Früher haben sich die Gerichte für mich interessiert, jetzt interessiere ich mich für die Gerichte.“

A kurzusleírást sutba kellett dobni, és a következő órán már „németül tanultunk”, ígét és melléknevet ragoztunk, bővítettük a szókincset stb., kezdtük az alapoknál. A „mizéria” egyik okát abban látom, hogy a hallgatóknak a saját nyelvtudásukról kialakult képe messze áll a valóságtól. Ha pedig valaki nem tudja, hogy mi mindent nem tud, az nem is fog tanulni, hiszen nem tudja, mit és hogyan kell tanulnia. Azért, hogy a hallgatók önképe realisabb legyen, a kurzus folyamán az 1990-es évek felvételi tesztjei közül ötöt írtattam meg velük. Az eredmény: a hallgatók felvételi vizsga alapján nem jutottak volna be a felsőoktatásba, még a felsőbb évesek sem. Rá kellett ébredniük arra, hogy hiányoznak a legalapvetőbb grammatikai ismeretek, s mivel a szókincsük is szegényes, nem tudnak parafrázisokat sem megfogalmazni. A gyakorlat azt mutatja, hogy inkább megtanulnak mindent (pl. definíciókat) kívülről, sokszor úgy, hogy nem is értik, mit tanultak meg. – Kinek és mit kell/lehet tenni, hogy ez a helyzet végre megváltozzon? Ki/mi a hibás?

³ A *mélyrepülés* [ném. Tiefflug] szót Pusztai Gábor (2009) cikkéhez kapcsolódva használom, amelynek a címe: „Tiefflug ohne Absturz. Zukunftsperspektiven der Germanistik in Ungarn”.

⁴ A viccek forrásához, elemzéséhez vö. FORGÁCS E. 1994.

Változatlanul úgy gondolom, hogy az iskolai (az általános iskolai, de főleg a középiskolai) oktatásban felül kell vizsgálni, vajon a kommunikatív módszert helyesen alkalmazzák-e, mert ha „a nyelv kommunikatív szemlélete” az oktatási gyakorlatban azt jelenti, hogy lemondunk „a hagyományos, a nyelv rendszerének megtanítására irányuló módszerek”-ről,⁵ akkor a (fent említett) „mizéria” nem fog megoldódni.⁶ A kompetenciadivattal (az ún. kompetencia alapú oktatással) kapcsolatban változatlanul fenntartásaim vannak (vö. DRAHOTA-SZABÓ 2011). A „kompetencia” hármas egységében az ún. „attitűdök” kerültek – meglátásom szerint – az első helyre, az „ismeretek” elé, amelyek hiánya miatt az „alkalmazási képességek” aligha alakulhatnak ki. A hallgatók nem tudnak reflektálni saját és mások nyelvhasználatára, a nyelv rendszerére pedig még kevésbé. A felsőoktatás képzési és kimeneti követelményei (az ún. KKK-k) állandóan módosulnak, most éppen úgy, hogy az ún. „learning outcomes” került előtérbe, az „eredményorientált” oktatás, s az „attitűd” mellett divatszóvá váltak az „autonómia és felelősségvállalás”. Elvárjuk a hallgatóktól, hogy „tudjanak németül”, de már nem szabad egy kurzusleírásba olyat beleírni, hogy a hallgatónak mit kell MEGTANULNIA.⁷ A német nyelv segítségével ezt jobban ki lehet fejezni: a *Können* nem képzeltető el *Kennen* és *Wissen* nélkül, ahhoz pedig tanulni kellene, a nyelvtant is, a szavakat is. De hogy tanulják a hallgatók a szókinccset, s nekünk hogyan kellene tanítani?

1. TÉMA ÉS CÉLOK

Írásom témáját és céljait három példa segítségével adom meg, s az okfejtést is ezekből vezetem le.

Az első, a címhez kapcsolódó példa: hallgatóim nemrégiben a melléknévragozásból írtak dolgozatot a szabályokból, illetve a szabályokat fordítási feladatokban kellett alkalmazni. Az egyik hallgató ezt a kérdést tette fel: „Hogy mondják németül azt, hogy *szűk*?” A kérdésre kérdés volt a válasz: „Milyen összefüggésben?” Hiszen ha például valamilyen ruhadararól

⁵ Vö. PALA (2007): „Az idegen nyelv tanításának módszereit a nyolcvanas évektől kezdve a nyelv kommunikatív szemlélete határozza meg. A tanítási-tanulási folyamat középpontjában a tanuló áll, aki szükségletei kielégítésére az idegen nyelv alkalmazásával kommunikatív tevékenységet hajt végre. E változás mentén a hagyományos, a nyelv rendszerének megtanítására irányuló módszerek helyét fokozatosan átveszik a tanuló- és tevékenységközpontú módszerek, ami együtt jár a tanári és tanulói szerepek megváltozásával [...]”

⁶ Vö. HESSKY (2008: 14): „Der sog. „kommunikative Fremdsprachenunterricht“ ist bis in die Lehrer-ausbildung vorgedrungen, und seine verheerenden Folgen reichen bis in unsere Tage. Eines der augenfälligsten Zeichen der heutigen Krisensituation, die sehr schlechten bis katastrophalen sprachpraktischen Kenntnisse der „deutsch sprechenden“ jungen Generationen, einschließlich ungarischer Germanistikstudenten, ist m.E. eindeutig auf diese Lehrmethode zurückzuführen. Korrektheitshalber sei hinzugefügt: Eigentlich handelt es sich dabei eher um eine vulgär-simplifizierende Umsetzung des kommunikativen Fremdsprachenunterrichts, die sich aber mit dem bis heute propagierten Bildungsideal (?) und den bildungspolitischen Richtlinien der Kultusregierung vereinbaren ließen. Ihre Folgen sind uns allen bekannt...”

⁷ A kurzusleírások megítélésénél nem a közvetítendő tudás, a tartalom a fő szempont, hanem az, hogy a kurzusleírásban mennyi „cselekvő ige” van. A (helyesen nem „cselekvő”, hanem) „cselekvést jelentő igék”-től azonban a hallgatók tudása még nem lesz jobb. Ilyen követendő „igelisták” léteznek, íme egy példa: *elrendez, összegyűjt, meghatároz, leír, felidéz, elmagyaráz, megvizsgál, gondol, azonosít, megnevez, felsorol, emlékeztetbe vés, néven nevez, sorba rendez, felvázol, bemutat, idéz, előhív, felismer, visszaemlékezik, feljegyez, újra felidéz, összekapcsol, elismétel, reprodukál, megmutat, állít, rendszerbe foglal, elmond.* (A listából csak két igét emeltem ki, amelyekkel végképp nem tudok mit kezdeni. A forrást tudatosan nem adom meg.)

van szó, akkor az *eng*, de ha például utcáról beszélünk, akkor az *schmal*. A fenti kérdésre tehát nem lehet egyszavas választ adni.

A címben feltett kérdés abból a naiv elképzelésből fakad, hogy anyanyelvünk szókinccse és az idegen nyelv szókinccse egy az egyben megfeleltethető egymásnak. Ennek a tévhitnek a kialakulásában minden bizonnyal szerepe van az iskolai idegennyelv-oktatásnak, a „jól bevált” szódolgozatoknak is. A kérdés az, hogyan lehet a hallgatókban tudatosítani azt, hogy a nyelvek különbözőképpen képezik le a valóságot, s azt, hogy a szó jelentése kontextusfüggő, s ezért **egy** magyar szónak **több** célnyelvi megfelelője is lehet, vagy fordítva.

Hallgatóink magyar anyanyelvükre támaszkodnak, magyarul gondolkodnak – ezt a címben megfogalmazott gyakori kérdés „Hogy mondják németül azt, hogy...?” is bizonyítja. Ez a kérdés mutatja a másik naiv elképzelést is, miszerint minden tartalom, amelyet magyar nyelven ki tudunk fejezni, német nyelven is kifejezhető. Ez viszont nincs így, különösen akkor, ha a konnotációkról sem akarunk lemondani.⁸ Íme a második példa: nemrégiben az egyik órám az egyik hallgatóm megkérdezte: „Hogy mondják németül azt, hogy *suttyó*?” – Az ilyen kérdések még az egyetemi oktatót is zavarba hozzák, hiszen ha azt mondjuk, hogy ilyen a németben nincs, akkor a hallgatók ezt nem hiszik el, s úgy gondolják, hogy nem tudjuk a választ. Mégis azt válaszoltam: „Sehogy, illetve mondhatjuk, hogy *junger Bursche*, de az nem ugyanaz”.⁹ Az ilyen esetek, ha első pillanatra ijesztőek is, mert úgy érezhetjük, a kompetenciánk kérdőjeleződik meg és így hitelünket veszítjük, kiváló alkalmat adnak arra, hogy a szókinccset kontrasztív módon szemléljük, hogy a szemantikai, a stiláris különbségeket tisztázzuk, hogy beszéljünk a konnotációkról stb. A hallgatókkal fel kell ismertetni, hogy nincs semmi garancia arra, hogy egy magyar szó tartalmát egy német lexikális elemmel ki lehet fejezni, illetve **egy** lexikális elemmel lehet kifejezni. A *suttyó* jelentése a Magyar értelmező kéziszótár (PUSZTAI F. 2003: 1205) szerint: 1. biz. ’suhanc, siheder’; 2. ritk. ’bárdolatlan, otromba személy’. Már a szótárral is lehet vitatkozni, hiszen vannak Magyarországon olyan vidékek, ahol a második jelentés korántsem „ritka” minősítésű, hanem a két jelentés összeolvad, s a negatív konnotációjú szó jelentése: ’bárdolatlan, otromba fiatal férfi’ (tehát nem „személy”, mert nőkre vonatkoztatva ezt a szót nem használjuk).¹⁰ A Duden Deutsches Universalwörterbuch (DUW 2003: 327) szerint a német (*der*) *Bursche* szónak több jelentése van, s ezek közül nem mindegyik negatív színezetű: 1.a) ’Knabe, Junge’ (pl. *ein niedlicher Bursche* [aranyos kölkök/kölykök]); b) ’junger Mann, Halbwüchsiger’ (pl. *ein freundlicher junger Bursche* [barátságos fickó]); c) abwertend ’männliche Person, der Übles zugetraut wird’ (pl. *ein übler Bursche* [rosszarcú alak]; *den Burschen werde ich mir vornöpfen* [alaposan előveszem a tagot/fazont]); 2. früher ’zur Bedienung eines Offiziers abkommandierter Soldat’ [tishti szolgál]; 3. ’Bursch’, azaz ’vollberechtigtes Mitglied einer studentischen Verbindung nach Abschluss der Zeit als Fuchs’ [nincs magyar lexikális ekvivalens]; 4. ugs. ’(in Bezug auf ein Tier) bes. großes Exemplar’ (pl. *der gefangene Hecht ist ein mächtiger Bursche* [a kifogott csuka jókora] (’szép nagy’) példány). (A német *Bursche* 2., 3. és 4. jelentésében a magyar *suttyó*-t nem lehet használni, azaz nem beszélhetünk teljes megfelelésről.)

Végezetül a harmadik példa: háromgyermekes kolléganőm általános iskolás negyedik és harmadikos gyermeke az iskolában németet tanul. Otthon is sokat gyakorolnak, így az óvodás harmadik testvér is mindent megtanul. Tudja, hogy a *barát*-ot németül úgy mondjuk,

⁸ A denotatív és a konnotatív jelentéshez vö. DRAHOTA-SZABÓ 2015a: 81kk.

⁹ „Megnyugvásomra” a szótárban is ezt találtuk, azaz a *suttyó* németül *junger Bursche* (lásd HALÁSZ-FÖLDES-ÚZONYI 2003: 1299).

¹⁰ A *suttyó* jelentéséhez vö. még KÖVECSÉS (1998: 277): ált. biz. 1. ’faragatlan’; 2. ’faragatlan ember’; 3. ifj. ’ellenszenves ember’.

hogy *Freund*, a nő-t pedig úgy, hogy *Frau*. Ezek alapján nem érti tehát, hogy a *barátnő* hogyan lehet *Freundin*, hiszen úgy kellene – logikusan – mondani, hogy **Freundfrau*. Mit mutat a példa? Azt, hogy a nyelvtanulás aktív és kreatív folyamat, nem csupán reprodukció, hanem produkció, már az óvodás gyerek is „etimologizál”, s eközben anyanyelvére is támaszkodik, az idegen nyelvet összeveti anyanyelvének „logikájá”-val.

A továbbiakban arról esik szó, hogy a példák milyen tanulással szolgálnak a németoktatásban, pontosabban a germanisztikai felsőoktatásban, a némettanárképzésben. Néhány alapelv máris megfogalmazható.

2. ALAPELVEK A SZÓKINCSOKTATÁSBAN

Az itt megfogalmazott gondolatok vonatkoznak mind a szókincs oktatására, mind pedig a szókincs tanulására (vö. ném. Wortschatzvermittlung, illetve Wortschatzlernen.). Ami a szókincs oktatását illeti, az explicit szókincsoktatás (vö. ném. explizite Wortschatzvermittlung) áll a középpontban. A tanulói oldalról nézve pedig az oktató által irányított, tudatos szókincsel-sajátításról van szó (vö. ném. fremdgesteuertes, bewusstes Wortschatzlernen). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az a szemlélet, amit a tanuló ebben a folyamatban elsajátít, az általa irányított, ún. incidentális szókincsel-sajátításra is pozitív hatással van (vö. ném. selbstgesteuertes, inzidentielles Wortschatzlernen).¹¹

A bevezető példák tanulságai alapján az alapelvek a szókincs oktatásában a következők: 1) a szó mindig kontextusban forduljon elő, jelentését a kontextusból, a szintagmatikai mezőből fejtjük meg, s a hallgatók is így tanulják meg őket; 2) a szót az adott paradigmaticai mezőben is vizsgáljuk, azaz vessük össze a szinonimáival, s így állapítsuk meg a szemantikai és/vagy stiláris különbségeket. Nem forradalmi felismerésről van itt szó, hiszen a fenti elvek nem újkéltűek: a kontextus szerepét már régen felismertük (vö. ném. kontextuelle Wortschatzarbeit), s azt is tudjuk, hogy a kontextusnak a szókincsoktatás mindegyik fázisában releváns szerepe van (vö. ném. Präsentieren/Darbietung, Übung, Integrierung/Wiederholung).¹² Létezik azonban egy harmadik elv is, amelyet sokan nem mernek alkalmazni, nehogy módszertanilag ódivatúnak tartassanak: 3) a kontrasztivitás jegyében vessük össze a német szavakat a magyar megfelelőikkel is, (illetve a magyar szavakat a németekkel), feltéve, hogy vannak ilyenek, de ha nincsenek, az is legalább annyi tanulással jár. Ez utóbbi alapelv azt jelenti, hogy az anyanyelvet vonjuk be az idegen nyelvi szókincsfejlesztésbe, hiszen ezzel az explicitás még hatékonyabbá válik.

A kérdés az, hogy a fenti alapelvek – amelyek egymással szorosan összefüggnek, egymást feltételezik, illetve egymásból következnek – hogyan ültethetők át a gyakorlatba, s milyen haszonnal jár(hat)nak.

3. EKVIVALENCIA-TÍPUSOK A SZÓKINCSBEN

Mind a nyelvtan, mind a szókincs oktatásában az explicitást tartom egyedül üdvöztetőnek (vö. DRAHOTA-SZABÓ 2015b). Ami a szókincsoktatást illeti: az ekvivalencia-típusokat explicit módon tárgyalni kell, aminek az a célja, hogy a hallgatók felismerjék, az anyanyelvi és a célnyelvi szavak nem mindig, sőt, általában nem feleltethetők meg egy az egyben egymásnak. Noha ezt már az általános iskolai és a középiskolai tanulmányaik során is meg kellett

¹¹ A felsorolt terminusokhoz vö. REDER 2009: 102.

¹² A német mint idegen nyelv szókincsének oktatásához, a szakmódszertani kérdésekhez vö. a REDER (2009: 105) által megadott irodalmakat. A fenti alapelvekhez, az ún. language awareness fejlesztéséhez az idegen nyelvi és az anyanyelvi szókincsoktatásban vö. DRAHOTA-SZABÓ 2015b.

tapasztalniuk, egyszerűen megfedkeznek róla (vö. pl. m. *nyelv* – ném. *(die) Zunge* és *(die) Sprache*; m. *óra* – ném. *(die) Stunde*, *(die) Uhr* és *(der) Messer*; m. *láb* – ném. *(das) Bein* és *(der) Fuß*; m. *fa* – ném. *(der) Baum* és *(das) Holz*). A következő megfelelési típusokat ajánlatos – sok-sok példával szemléltetve – tudatosítani (vö. DRAHOTA-SZABÓ 2015b: 256kk.; FORGÁCS, E. 2007: 192kk.):

1. egy-az-egyhez-megfelelés [Eins-zu-eins-Entsprechung]		
forrásnyelvi egység	→	célnyelvi egység
1	→	1

Mint a példákból is látszik, a számneveknek, az égtájak, az évszakok, a hónapok és a napok neveinek egy-az-egyhez-megfelelőjük van a németben.

m. <i>tizenhárom</i>	→	ném. <i>dreizehn</i>
m. <i>dél</i>	→	ném. <i>(der) Süden</i>
m. <i>nyár</i>	→	ném. <i>(der) Sommer</i>
m. <i>december</i>	→	ném. <i>(der) Dezember</i>
m. <i>hétfő</i>	→	ném. <i>(der) Montag</i>

Itt is van azonban kivétel: a magyar *szombat*-nak a németben két ekvivalense van: *(der) Samstag* és *(der) Sonnabend*. Ilyen esetekben fontos a hallgatókat az egynyelvű szótárak használatára rászoktatni: a *Samstag* Németországnak különösen a nyugati és déli területein, valamint Ausztriában és Svájcban használatos (vö. DUW 2003: 1346), míg a *Sonnabend*-et inkább Észak- és Közép-Németországban mondják (vö. DUW 2003: 1469).

Arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a forrás- és célnyelvi szavak jelentése között akkor is lehet különbség, ha egy az egyben tudjuk őket fordítani. A két kontrasztnyelv mellett még akkor is bevonhatunk a kontrasztív szemléletbe más nyelveket, ha a hallgatók ezeket nem beszélik. Egy példával megvilágítva: a m. *december* és a ném. *(der) Dezember* esetében nincs szemantikai különbség, de tanulságosak RÓNAI Pál (1980: 70) következő szavai:

„A Seemann kávéház nyelvészei maguk is beismerték, hogy a versfordító részére az egyik legnagyobb probléma a brazil *dezembro* szó visszaadása. Persze, hogy „december”-rel kell fordítani; de ehhez a szóhoz Magyarországon a fagy, a hó és a nyomor képzetei társulnak, Rio de Janeiro-ban a vízgőzös, fojtó, kánikulás karácsony.”

2. egy-a-többhöz-megfelelés [Eins-zu-viele-Entsprechung]		
forrásnyelvi egység	→	célnyelvi egység
	→	célnyelvi egység
	→	célnyelvi egység
1	→	több

Egy magyar szónak több német ekvivalense is lehet, amelyek a magyar szóval összehasonlítva specifikus szemantikai jegyekkel rendelkeznek. A szövegösszefüggésnek döntő szerepe van az ekvivalens kiválasztásában.¹³

¹³ A szövegösszefüggés szerepéhez, a nyelvek mezőbeli különbségeiből adódó interferenciális hibákhoz az igék használatában vö. DRAHOTA-SZABÓ 2015c.

m. <i>összead</i>	→	ném.	addieren ('etw. zusammenzählen', pl. <i>Zahlen addieren</i>) (vö. még: <i>sich addieren</i> = 'sich zu etw. summieren', pl. <i>die Kosten addieren sich auf 10 000 Euro</i>) (vö. DUW 2003: 103) zusammenzählen ('eines zum anderen zählen; addieren', pl. <i>die Zahlen, Beträge, die abgegebenen Stimmen zusammenzählen</i>) (vö. DUW 2003: 1881) zusammenrechnen (vö. <i>addieren</i> és <i>zusammenzählen</i>, azaz pl. <i>Zahlen, Beträge, abgegebene Stimmen zusammenrechnen</i>; vö. DUW 2003: 1880) summieren ('zu einer Summe zusammenzählen', pl. <i>Beträge summieren</i>; 'zusammenfassen, vereinigen', pl. <i>Fakten summieren</i>) (vö. DUW 2003: 1549) trauen ('von Amts wegen in einer staatlichen od. kirchlichen Zeremonie ehelich verbinden', pl. <i>der Standesbeamte, der Pfarrer hat das Paar getraut</i>) (vö. DUW 2003: 1598)¹⁴ vermählen (veraltend 'verheiraten', pl. <i>er konnte seine Tochter mit dem Sohn seines Freundes vermählen</i>; de: <i>sich vermählen</i> = geh. 'heiraten', pl. <i>wir haben uns vermählt, sie hat sich (mit ihm) vermählt</i>) (vö. DUW 2003: 1710)¹⁵
m. <i>megelőz</i>	→	ném.	etw. (Akk.) überholen (pl. <i>ein Auto überholen</i>) jmdm./etw. (Dat.) vorbeugen (pl. <i>Karies vorbeugen</i> – 'vermeiden')
m. <i>sötét</i>	→	ném.	dunkel (konkrét ('szín') értelemben: pl. <i>sötét ruha</i> → <i>dunkles Kleid</i>, <i>sötét bőr</i> → <i>dunkle Haut</i>, <i>sötét haj</i> → <i>dunkle Haare</i>, <i>sötét szemek</i> → <i>dunkle Augen</i>; 'fény nélküli': pl. <i>sötét szoba</i> → <i>dunkles Zimmer</i>)

Az egy-a-többhöz-megfelelésből fakadó interferenciális hibák a frazeologizmusok használatában is megfigyelhetők, vö. például **Reden ist Silber, Hören ist Gold*. A közmondás helyesen: *Reden ist Silber, Schweigen ist Gold*. (Vö. m. *hallgatni* → *hören, schweigen*.) (Ehhez a példához, illetve hasonló interferenciális hibákhoz vö. FORGÁCS E. 1999.)

¹⁴ Ha a szót rendszerben akarjuk láttatni, akkor ajánlatos kitérni az etimológiájára is: ahd. *trū(w)ēn*, mhd. *trūwen* = 'fest werden'; a *treu* szóval rokon; a jelentése eredetileg: 'glauben, hoffen, zutrauen'; ami a fent megadott jelentést illeti: már a középfelnémetben is '(dem Manne) anvertrauen' (vö. DUW 2003: 1598). A *trauen* jelentései még: 'Vertrauen zu jmdm., etw. haben; jmdm., einer Sache Glauben schenken; nichts Böses hinter jmdm., etw. vermuten' (m. *hinni vkinek/vkiben, bízni vkiben*) (vö. DUW uo.).

¹⁵ A rendszerben való gondolkodás itt abban is megnyilvánulhat, hogy felhívjuk a figyelmet a szócsalád tagjaira: (*der*) *Gemahl* = geh. 'Ehemann, Gatte', illetve (*die*) *Gemahlin* = geh. 'Ehefrau, Gattin'. Mindkét szót általában egy olyan másik ember házastársára vonatkoztatjuk, akinek magasabb szociális státusza van (vö. DUW 2003: 627). A rendszerben való gondolkodás további lépése pedig a paradigmaticai mező vizsgálata lehet, azaz a különbségek tisztázása a következő szinonimák között: (*der*) (*Ehe*)*Mann*, (*der*) *Gatte*, (*der*) *Gemahl* – (*die*) (*Ehe*)*Frau*, (*die*) *Gattin*, (*die*) *Gemahlin*. A szinonimákat összevethetjük a magyar ekvivalensekkel, azaz: *férj* – *feleség*, *hitves* (mindkét nemre vonatkozóan), a *neje* valakinek.

dunkel (átvitt értelemben: 'gyanús, erkölcsileg kétséges', pl. *sötét tüzletei vannak vkinek* → *jmd. macht dunkle Geschäfte*, *sötét múltja van vkinek* → *jmd. hat eine dunkle Vergangenheit*)

finster (átvitt értelemben: 'komor, zord', pl. *sötét tekintet* → *finsterer Blick*)

finster (átvitt értelemben: 'aljas, gonosz', pl. *sötét tett* → *finstere Tat*)

schwarz (átvitt értelemben: 'pesszimista/pesszimistán': pl. *sötéten lát* → *er sieht schwarz*)¹⁶

Ez az ún. célnyelvi diverzifikáció [ném. Diversifikation] az oka annak, hogy vannak olyan magyar nyelvi játékok, amelyeket nem tudunk úgy németre fordítani, hogy a nyelvi játék megmaradjon. Az ilyen lefordíthatatlan szövegek az oktatásban sok tanulsággal járnak:

Összesen húsz **ujjunk** van: tíz (**ujjunk**) a kezünkön és tíz (**ujjunk**) a lábunkon. → dt. *Wir haben insgesamt zwanzig [?]: zehn **Finger** an den Händen und zehn **Zehe** an den Füßen.

A szókincsoktatásban – a kontrasztivitás jegyében – fontos a forrás- és célnyelv cseréje, hiszen a két nyelven/nyelvben való gondolkodás a perspektívaváltás képességét, a „kétirányú gondolkodást” feltételezi. Ezért a megfelelési típusokat is mindkét irányban szemléltetni kell. Szövegpélda az egy-a-többhöz-megfelelésre német–magyar irányban (vö. ném. *verdienen* → m. *keres* (*pénzt keres*) (vö. ném. *das Verdienst*) és *megérdemel* (vö. ném. *der Verdienst*):

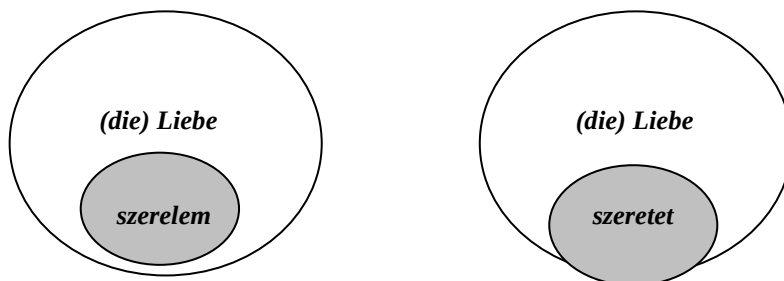
Der eine Angestellte zum anderen: „Selbstverständlich **verdiene** ich mehr als Sie – nur bekomme ich nicht mehr.“

3. több-az-egyhez-megfelelés [Viele-zu-eins-Entsprechung] (neutralizáció, ném. Neutralisation)	
forrásnyelvi egység	→ célnyelvi egység
forrásnyelvi egység	→
forrásnyelvi egység	→
Több	→ 1

Ez a típus az előbbi ellentéte: ha a fenti példák sorrendjét, azaz a forrás- és célnyelvet felcseréljük, akkor több-az-egyhez-megfelelésről beszélünk: a célnyelvi ekvivalensben eltűnnek („neutralizálódnak”) a forrásnyelvi elemekben meglévő specifikus szemantikai jegyek.

Ha ezt a típust sematikusán ábrázoljuk, akkor jól látható, hogy a német (*die*) *Liebe* szó jelentésterjedelme (az ún. extenziója) szükségszerűen nagyobb, mint a két magyar ekvivalensé. Ezért itt inklúzióról (bennfoglalásról) is beszélhetünk: a német (*die*) *Liebe* szó jelentésében mind a magyar *szerelem*, mind a magyar *szeretet* benne foglaltatik:

¹⁶ Vö. még a következő frazeologizmusokat: (*a*) *sötétben tapogatózik vki* ('úgy vizsgálódik, kutat, hogy még teljesen bizonytalan a helyes megoldást illetően') (vö. FORGÁCS T. 2003: 634) → *im Dunkeln tappen* (vö. DUDEN 2002: 176); *Sötétben minden tehén fekete.* ('sötétben nem lehet a dolgokat, személyeket tisztán felismerni') → *Bei Nacht/in der Nacht sind alle Katzen grau.* (vö. DUDEN 2002: 532).

4. egy-a-nullához-megfelelés [Eins-zu-Null-Entsprechung]

forrásnyelvi egység
1

→
→

hiány a célnyelvben
0

Ehhez a megfelelési típushoz elsősorban kultúraspecifikus szavak – ún. reáliák – tartoznak, amelyek (jellemzően) azért hiányoznak a célnyelvből, mert maga a jelölt is hiányzik. Az alábbi magyar szavakat a német átvette:

- m. *puszta* ném. *(die) Puszta* ('Grassteppe, Weideland in Ungarn'; vö. DUW 2003: 1258)
- m. *csárda* ném. *(die) Csárda* (ung. 'die Pusztaschenke'; vö. DUDEN 2005: 199)
- m. *csárdás* ném. *(der) Csardas/Csárdás* (korábbi írásmóddal: *Tschardasch*) ('von Zige-unermusik
begleiteter ungarischer Nationaltanz; vö. DUW 2003: 345) (vö. még DU-DEN 2005: 199: 'ungarischer Nationaltanz')
- m. *gulyás* ném. *das/der Gulasch* (Ausztriában: *das* névelővel)

A *Gulasch* annyira beépült a német nyelvbe, hogy még frazeologizmusban is szerepel: *aus jmdm. Gulasch machen* = ugs., oft als (scherzhafte) Drohung: 'jmdn. verprügeln; jmdm. gehörig die Meinung sagen, ihm in irgendeiner Weise einen Denzettel verpassen' (vö. DUW 2003: 689).¹⁷

5. egy-a-részhez-megfelelés [Eins-zu-Teil-Entsprechung]

forrásnyelvi egység
1

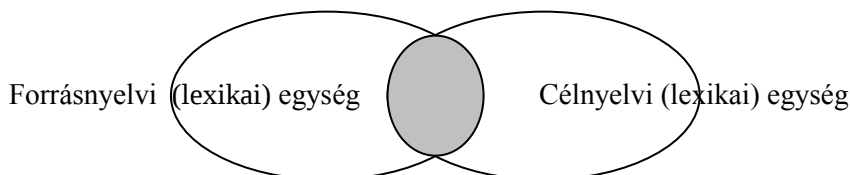
→
→

célnyelvi egység
rész

Egy-a-részhez-megfelelésről beszélhetünk, ha a magyar és a német szónak vannak ugyan közös jelentései, de mindkettőnek vannak olyan jelentései is, amelyeket a másik nyelvben másik szóval fejezünk ki. A poliszém szavakra ez különösen jellemző. A magyar *piskóta* német megfelelője 'sütemény' jelentésben: *(das/der) Biskuit*. Ha viszont az elismerésünknek úgy adunk hangot, hogy *Ez nem piskóta!*, akkor ezt németül így fejezhetjük ki: *Hut ab! Ez pedig a következő magyar frazeologizmusnak felel meg: Le a kalappal!*

Az egy-a-részhez-megfelelésnél a szavak jelentései átfedésben vannak [ném. Überschneidung], amelyet sematikusán így ábrázolhatunk:

¹⁷ Szinonim frazeologizmussal: *aus jmdm. Hackfleisch machen* = salopp (oft als scherzhafte Drohung) 'jmdn. fürchterlich verprügeln, übel zurichten' (vö. DUDEN 2002: 309).

Egy példával szemléltetve: a magyar *üveg* és a német (*die*) *Flasche* fedik egymást az 'edény' jelentésben (pl. *egy üveg bor* → *eine Flasche Wein*). A német (*die*) *Flasche* szónak van azonban a beszélt köznyelvben egy másik jelentése is: 'tehetetlen, ügyetlen, alkalmatlan ember', s ebben a jelentésben a magyarban az ekvivalens: *köcsög*.¹⁸ A magyar *köcsög* is jelenthet edényt, de elsősorban olyat, amelyben tejet lehet tartani (vö. *tejesköcsög*),¹⁹ s ebben a jelentésben a németben a (*der*) *Milchtopf* használatos. A magyar *üveg* vonatkozhat még az anyagra is, pl. *ablaküveg*, s ekkor a németben azt mondjuk, hogy (*das*) *Glas*, illetve (*das*) *Fensterglas*. A német (*das*) *Glas* pedig vonatkozhat továbbá edényre is, s ekkor a magyarban a *pohár* az ekvivalens (vö. pl. *ich trinke ein Glas/Gläschen*, azaz *iszom egy pohárral/egy pohárával*).

Most pedig fordítsuk meg a címbéli kérdést: „Hogyan mondják magyarul azt, hogy *Fuchs*?” A német (*der*) *Fuchs* szónak minden valószínűség szerint először azt a jelentését tanuljuk meg, s így az jut először eszünkbe, amelynek a magyarban a *róka* felel meg. Ahogy azonban szókincsünk bővül, megtanuljuk azt is, hogy a német szó 'elsőéves egyetemisták'-at is jelenthet (vö. DUW 2003: 583). Ez utóbbi jelentésre a magyar a *gólya* szót használja, ami vonatkozhat állatra is (a németben: (*der*) *Storch*). A *Fuchs* és a *róka*, a *Fuchs* és a *gólya*, valamint a *gólya* és a *Storch* részlegesen felelnek meg egymásnak.

A *Fuchs* kapcsán még egy példa annak bizonyításául, hogy a hallgatókban rendíthetetlenül él az a képzet, miszerint **egy** szónak **egy** jelentése van. A „Magyarországi német irodalom” című kurzuson kötelező olvasmány Ludwig FISCHER „Auf weiten Wegen” című elbeszéléskötete.²⁰ A címadó elbeszélésben az író Sári, az eladott ló szemével láttatja a világot: a múltat, a jelent és a jövőt.²¹ A *Pferd* szó 55-ször szerepel az elbeszélésben, a *Roß* (az új helyesírással: *Ross*) 10-szer, a *Schimmel* 4-szer és a *Klepper* 1-szer. Sárit emlékeztetiben a gazdája következetesen „mein Fuchs”-nak szólítja; a *Fuchs* kulcsszó, a szövegben 16-szor fordul elő. A tégláégetőben – ahová Sári kerül – a munkások egymással beszélgetnek: „Habt ihr gesehen? Der Gustl hat ein schönes *Pferd*.” – „Nicht schlecht.” – „Ein prima *Fuchs*.” (FISCHER 1983: 71). A *Pferd* és a *Fuchs* egyazon mondatban is előfordul: „Der *Fuchs* ist doch ein schönes *Pferd*.” (FISCHER 1983: 72). A hallgatók azonban úgy olvasták a szöveget, hogy a *Fuchs*-ot 'róka'-ként értelmezték, s inkább elfogadták azt, hogy számukra a szöveg így érthetetlen, sőt, értelmetlen, minthogy felmerült volna bennük a kétség, hogy a szó esetleg más jelentéssel is bírhat, egy olyannal, ami által a szöveg értelmet nyer, azaz: 'vörösesbarna szőrű (a rókához hasonló színű) ló'. A kulcsszó helytelen értelmezése oda vezetett, hogy félreértelmezték az egész szöveget, pontosabban értelmezni sem tudták, hiszen így a szöveg nem is koherens, s a fő baj az, hogy ebbe bele is nyugodtak, s nem „vonták kétségbe” az így elfogadott, értelmetlen szöveget, illetve saját nyelvi kompetenciájukat. A hallgatóknak tehát nemcsak a produktív nyelvi kompetenciájával vannak komoly gondok, hanem a receptív

¹⁸ Vö. PUSZTAI F. (2003: 743): *köcsög* = durva 'buta, faragatlan személy, különösen férfi'.

¹⁹ Vö. a *köcsög* elsőként megadott jelentését: 'magas, bő szájú, nyakánál szűkebb, öblös, füles cse-repedény', pl. (jelzőként) *egy köcsög tej* (vö. PUSZTAI F. 2003: 743).

²⁰ FISCHER, Ludwig 1983. *Auf weiten Wegen. Erzählungen*. Budapest, Tankönyvkiadó.

²¹ A szöveg interpretációjához vö. PROPSZT 2007.

kompetenciáikkal is, valamint jogosan merül fel a kérdés, hogy hol marad a ma oly sokat emlegetett ún. hallgatói „autonómia” és „felelősségvállalás”.

Az ekvivalencia-típusok tárgyalása nem azért fontos, hogy egyes nyelvi példákat besorolhassunk, „begyömöszölhessünk” egy adott típusba, hiszen ez sokszor nem is lehetséges. A cél az, hogy a hallgatók felismerjék, a két nyelv szókincse nem fedi egymást. A magyar *fene* szónak például több ekvivalense is van (az alábbi példákban *(der) Teufel* és *(der) Kuckuck*), de azt is mondhatjuk, hogy ezek az ekvivalensek az *ördög*, vagy a *pokol*, vagy a *hóhér* kontextuális ekvivalensei, azaz a *fene*-nek nincs is ekvivalense, tehát hungarikumnak tekintendő:

Mi a fene ez? (Mi az ördög ez?) → Was zum Teufel/Kuckuck ist das?; Menj/tűnj a fenébe/az ördögbe/a pokolba! → Scher dich/geh zum Teufel/zum Kuckuck!; A fene/az ördög vigye el! → Hols der Kuckuck!; A fenébe! / Az ördögbe! → Zum Teufel/zum Kuckuck (nochmal)!; A fene/az ördög/a hóhér tudja! → Weiß der Teufel/der Kuckuck/der Henker!; a fene egyen/enne meg vmit/vkit; a fene vigyen el/vinné el vmit/vkit → Der Teufel/Kuckuck soll es/ihn holen!

A szemantikai és a stiláris „eltolódásokat”, a különbségeket különösen jól szemléltethetjük olyan szavak segítségével, amelyeknek pregnáns konnotációjuk van. Hogy mondanánk például németül azt, hogy *egy csiricsáré ruha*? A *csiricsáré* szótári megfelelője alapján így: *ein buntes Kleid* (vö. HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI 2003: 216). A *bunt*-nak azonban nincs negatív konnotációja, s emellett nem is bizalmas stílusszínezetű (vö. magyar *tarka*). Találóbba a HESKY-féle szótárban (2002: 190) megadott ekvivalens: *ein knallbuntes Kleid* – itt is megvan a negatív konnotáció, viszont itt sincs meg a humoros árnyalat.

Hasonló tanulságokkal jár, ha a következőt akarjuk németre fordítani: *ez egy pizlicsáré ügy*. A *pizlicsáré* megfelelői a szótár szerint: *klein, unwichtig, geringfügig* (vö. HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI 2003: 1194). A német szavakban azonban nincs meg a bizalmas stílusérték, a humor, amely a magyar szó hangzásából fakad.²²

A magyar *szutyongat*-nak sincs a németben teljes ekvivalense (vö. HALÁSZ/FÖLDES/UZONYI 2003: 1391): a *jmdn. antreiben* inkább annak felel meg, hogy *vkit noszogatni*; a *jmdn. drängen* inkább annak, hogy *vkit hajtani, nógatni, unszolni, sürgetni*; a *jmdn. stacheln* pedig (a szövegösszefüggéstől függően) inkább *vkit nyaggatni, csipkedni, piszkálni*, illetve *ösztkélni*²³.

4. FORDÍTÁSI FELADATOK

Az ekvivalencia-típusok alapján levonható az a következtetés, hogy nem szavakat kell tanítani és tanulni, hanem szókapcsolatokat, s az iskolában sem szódolgozatokat kellene írni, hanem szókapcsolat-dolgozatokat, azaz „minimális szövegekben” kell gondolkodni. A „minimális szövegekből” egyrészt az látható, hogy a német ekvivalens kiválasztása kontextusfüggő, másrészt pedig az is, hogy ugyanabban a szövegösszefüggésben sokszor a szinonimák

²² A *pizlicsáré* eredetéhez vö. BENKŐ 1976: 213.

²³ A *stacheln*-hez hasonlóan az *ösztkélni*-ben szintűgy megvan a ’szúrás’ jelentés (még akkor is, ha ezt ma már nem érezzük), hiszen az ige az *ösztkö* főnévből ered, amelynek a jelentése: ’vasvégű bot, amellyel szántás közben az eke kormánylemezét tisztogatják vagy az ökröt bökdösik’ (vö. PUSZTAI F. 2003: 1046). Ennek megfelelően az *ösztkélni* eredeti jelentése: ’(igásállatot) ösztkével vagy más eszközzel gyorsabb haladásra készítet’, majd ebből a jelentésből kialakulva: ’ösztkönöz, buzdit’ (vö. PUSZTAI F. uo.).

egész sorából válogathatunk. A fenti ekvivalencia-típusok közül emeljük ki az egy-a-több-höz-megfelelést, hiszen ez a típus a nyelvhasználatban sok gondot okoz. Vegyünk egy egyszerű példát! Hogy mondják németül azt, hogy *becsapni*? A szövegösszefüggéstől függően a következő német ekvivalensek lehetségesek (vö. HALÁSZ-FÖLDES-UZONYI 2003: 114):

- *az ajtót becsapni* ('becsukni') → *die Tür zuschlagen, zuhauen, zustoßen, zuwerfen, zuknallen*
- *a könyvet becsapni* ('becsukni') → *das Buch zuklappen*²⁴
- *becsapott a villám* → *der Blitz hat eingeschlagen*
- *valakit becsapni* ('felültetni') → *herein-/hineinlegen, übertölpeln, ankohlen, düpiieren, leimen*
- *valakit becsapni* ('megkárosítani') → *betrügen, prellen, übervorteilen, jmdn. übers Ohr hauen*
- *egy felest becsapni*²⁵ → *einen Schnaps einschmeißen*.

A bevezetőben már szó esett arról, hogy a nyelvtanuló többé-kevésbé tudatosan, de fordít, vagy legalábbis az anyanyelve mindig szerepet játszik. Ahhoz, hogy hallgatóink „németül gondolkodjanak”, tudniuk kell németül, de ha már magas szintű német nyelvi kompetenciával rendelkeznek, akkor is támaszkodnak az anyanyelvükre, csak másképp. A magyar nyelvet pedig a későbbiekben sem zárhatják ki, amikor már ők is tanítanak. Ha pedig ez így van, akkor az anyanyelvet be kell vonni a felsőoktatási gyakorlatba is, s ennek a legegyszerűbb módja a fordítás. Ezért a szókincs oktatásában az ekvivalencia-típusok ismerete mellett fontosnak tartom a fordítási feladatokat is, amelyek segítségével a célnyelvi ekvivalensek közötti szemantikai és/vagy stílári különbségek tudatosíthatók. Ha ugyanis abból az egyszerű tételből indulunk ki, hogy a nyelv gazdaságos rendszer, akkor ebből az következik, hogy ha egy tartalom kifejezésére több szó is rendelkezésünkre áll, akkor azok között vagy szemantikai, vagy stilisztikai különbségnek (vagy mindkettőnek) kell lennie. Ezeket a különbségeket kell a hallgatóinkkal felismertetnünk. Ha motivált a szó, akkor erre is ki kell térni, azaz a szemantikai és stílári különbségek tisztázásánál az etimológiát is segítségül kell hívni, amivel még a népetimológiás értelmeztetést is elkerülhetjük. A hallgatók ugyanis gyakran teszik fel azt a kérdést, hogy miért mondunk valamit éppen úgy, ahogy. A fenti példákhoz visszakanyarodva: a *jmdn. ankohlen* (fam. 'aufschneidend oder übertreibend von etw. erzählen, schwindeln'; vö. DUW 2003: 922) nem a (*die*) *Kohle* (m. *szén*; szalopp: *suska, guba, dohány, zsozsó*, azaz 'pénz') származéka, hanem a (*der*) *Kohl* főnévé. De itt is vigyázni kell, mert nem a 'káposzta' jelentésű (*der*) *Kohl*-ról van szó, hanem annak homonim párjáról, amelynek a jelentése: ugs. *abwertend 'ungereimtes Zeug, Unsinn'* (vö. DUW 2003: 922), magyar szótári megfelelői: (*link*) *mese/duma, linkség, blabla; hülyeség* (vö. HALÁSZ-FÖLDES-UZONYI 2004: 915). Noha a szótárban nem szerepelnek, találóbbnak vélem a következőket: *hanta* (biz. 'üres beszéd, mellébeszélés'; vö. PUSZTAI F. 2003: 490); *rizsa* (argó 'üres beszéd, unalmas, érdektelen fecsegés'; vö. PUSZTAI 2003: 1150). Ennek megfelelően az egyik *kohlen* ige magyar szótári ekvivalensei: (*el*)*szenesedik, szénné ég*, illetve *elszenesít*, a másik *kohlen* ige

²⁴ Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a szavak kombinálhatóságának szabadsága, illetve kötöttsége nagyon különböző. A fenti példán szemlélítve: a *zuklappen* nemcsak a *Buch* szóval köthető össze, hanem használatos a következő szó szerkezetekben is: *den Koffer zuklappen, den Kofferraum zuklappen, den Deckel zuklappen, den Schirm zuklappen* stb. (vö. DUW 2003: 1869k.).

²⁵ A *becsapni* ige ebben a jelentésben, ebben a szövegösszefüggésben nem szerepel a fenti szótárban; vö. azonban PUSZTAI F. (2003: 95): *becsap* = vulg. '(italt) felhajt', pl. *becsaptak pár felest*.

magyar szótári ekvivalensei pedig: *dumál, fecseg, kotyog, linkel, mesél* (vö. HALÁSZ-FÖLDES-UZONYI 2004: 915). Az utóbbi esetben még találóbbnak érzem a következőket, noha a kétnyelvű szótárban ezek nem szerepelnek: *hantál, hantázik*²⁶, *rizsázik*. A szókincs kontrasztív szemléletével az anyanyelvünk szinonimái közötti különbségek is tudatosíthatók (vö. a fenti példákhoz kapcsolódóan: *vkít rászedni, átejteti, átverni, átvágni, lóvá tenni* stb.).

A következő példához hasonló fordítási feladatokat könnyedén összeállíthatunk. Ismét a címhez visszakanyarodva: „Hogyan mondjuk németül azt, hogy *sor*?” Válasz: sokféleképpen. A magyar *sor*-nak ugyanis a németben – a kontextustól függően – több ekvivalense van (vö. DRAHOTA-SZABÓ 2015b: 250):

- A pénztárnál **sorba** kell állni, míg az ember **sorra** nem kerül. → An der Kasse muss man sich anstellen/einreihen/muss man Schlange stehen, bis man an die **Reihe** kommt.
- Ki van **soron**? → Wer ist an der **Reihe**?; Wer ist dran?
- A **sorok** között ment a színpadra. → Er ist zwischen den **Reihen** auf die Bühne gegangen.
- Tudok a **sorok** között olvasni. → Ich kann zwischen den **Zeilen** lesen.
- A vagyont **elsősorban** örökölte. → Er hat sein Vermögen in erster **Linie** geerbt.
- Paraszti **sorból** származik. → Er ist bäuerlicher Abstammung.
- Ez a világ **sora**. (‘ez a dolgok rendje, törvénye, ebbe bele kell törődni’; vö. FORGÁCS T. 2003: 631) → So geht es in der Welt.; Das ist der **Lauf** der Welt/der Dinge.

Vannak olyan mondatok, amelyeket többféleképpen le lehetne fordítani, mert az aktuális jelentés megértéséhez nagyobb kontextusra van szükség:

- Az első **sort** hagyjátok szabadon! → Die erste **Zeile** sollt ihr freilassen! (‘Zeile im Heft’)
→ Die erste **Reihe** sollt ihr freilassen! (‘Reihe von Sitzplätzen’)

A *sor* alkot olyan szókapcsolatokat is, amelyeknek a német megfelelőiben a *sor* egyik lexikális ekvivalense sem fordul elő:

- Hogy megy (a) **sorod**? → Wie geht es dir?
- Ez tiszta **sor**. (‘magától értetődik, nyilvánvaló; világos, természetes’; vö. FORGÁCS T. 2003: 631) → Das ist (sonnen)klar.

A fordítások során szoktathatjuk hozzá hallgatóinkat a szótárhasználathoz is, ami azt jelenti, hogy egyáltalán vegyenek szótárt a kezükbe, illetve azt is meg kell tanulniuk, hogy a sok ekvivalens közül hogyan kell kiválasztani a megfelelőt. Arra is rá kell őket ébresztetni, hogy nincs az a szótár, amelyben minden szó és annak minden lehetséges kontextusa benne van. A szótárhasználók gyakran mérgelődnek, amikor a keresett szót nem találják meg a szótárban. Minden bizonnyal igen tanulságos lenne azokat a szavakat összegyűjteni, amelyeket a Magyar–Német Nagyszótár (HALÁSZ-FÖLDES-UZONYI 2003) nem tartalmaz, s magyarázatot keresni

²⁶ *Hantál, hantázik* = biz. ‘összevissza beszél, hetet-havat összehord, lódít’ (vö. PUSZTAI F. 2003: 490). (Ezek a magyar igék etimológiailag a ném. *hantieren*-nel függnek össze.) Szinonim ige még a *hablatyol* (1. ‘gyorsan beszél, hadar, így mond vmit’; 2. ‘fecseg, locsog’; vö. PUSZTAI F. 2003: 471), illetve a cigány eredetű *hadová* is (*hadova* = 1. argó ‘beszéd’; 2. biz. ‘szófecsérlés, mellébeszélés’).

arra, vajon miért pont azok maradtak ki. Olykor biztosan csak véletlenről van szó, de hány szó maradhat ki azért, mert nincs német ekvivalense? Egy példával megvilágítva: A minap – akarva-akaratlan – fültanúja voltam a hallgatók vizsga előtti beszélgetésének, amelyben az egyik társukat *pedálgép*-nek titulálták. Ezt hogyan mondanánk németül? Sehogy. Mert a *(der) Streber* nem ugyanaz. A m. *pedál* német szótári ekvivalensei: 1. (ált.) *(das) Pedal, (der) Fußhebel*; 2. (műsz.) *(der) Trethebel*; 3. (zene) *(das) Pedal, (die) Fußtaste* (vö. HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI 2003: 1179).²⁷ KÖVECSES szlengszótárában (1998: 246) a *pedál*, a *pedálgép* és a *pedálos* jelentése: 'törtető ember, nagyon igyekvő ember' (a magyarban mondjuk még azt is, hogy valaki *pedálmedál*) – a német *(das) Pedal*-nak azonban nincs meg ez a jelentése, mint ahogy a *pedáloz* ekvivalensei (vö. HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI uo.) közül sem jelenti egyik sem azt, hogy 'nagyon igyekszik', vagy 'törtet', illetve 'hízeleg, hízélgéssel próbál érdemeket szerezni' (vö. KÖVECSES 1998: 246). A Magyar értelmező kéziszótárban (PUSZTAI F. 2003: 1070) is szerepel a *pedálozik* szleng jelentése: biz., kissé pejor. 'feljebbvalói elismerésére törekedve ált. más(ok) rovására buzgólkodik, ügyeskedik'; sőt, a *pedálgép* öszszetételt is megtaláljuk: argó, tréf. '(gátlástalanul) törtető személy'.

Első hallásra paradoxnak tűnik, hogy adjunk hallgatóink kezébe fordítási feladatként lefordíthatatlan szövegeket is. A cél az, hogy megszabaduljanak attól a naiv hittől, miszerint minden magyar szónak van német megfelelője. Példaként álljon itt két rövid kiragadott szövegrészlet egy középszintű magyar nyelv és irodalom érettségi vizsga szövegértési feladatából.²⁸ Nemes Nagy Ágnes szövegének a címe: „Párbeszéd a mai versről”, s mint ahogy a cím is elárulja, egy dialógusról van szó, a költő és a vegyész között.

Első szövegrészlet:

„Költő: Tulajdonképpen mit értesz azon, hogy modern vers?

Vegyész: [...] Röviden: a modern vers az **olyan izés**. Mondhatnám szebben, de nem mondom. Tudod te azt. [...]

Költő: Szóval **olyan izés**. Ezt a megjegyzésedet mellőzhetném, de nem mellőzöm. Mert bár teljesen artikulálatlan, elismerem, hogy a maga módján világos. [...]”

Második szövegrészlet:

„Költő: [...] Vegyük például első érvedet, amely szerint: a mai vers **olyan izés**. Mikor szoktátok ezt mondani? Túlnyomórészt akkor, ha izmosos versről van szó. [...]”

A fordítás több akadályba is ütközik. Az első: az *izés*-nek nincs ekvivalense, a szótárakban sem szerepel (pl. HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI 2003; HESSKY 2002). Akkor sem boldogulunk, ha az *izé* (mint főnév) német megfelelőiből próbálunk melléknevet képezni: *das Ding, der/die/das Dings, der/die/das Dingsda, der/die/das Dingsbums* (vö. HESSKY 2002: 583).

(A HALÁSZ–FÖLDES–UZONYI-féle szótárban (2003: 694) ezeket találjuk: *das Ding, das Dings, das Zeugs, der/die Dingsda*.) Az *izés* vers szókapcsolatot csak körülírással, parafrázisokkal tudjuk fordítani. Itt jön a második akadály: a parafrázisokkal történő fordítás itt azt jelenti, hogy az *izés* jelentését szükségszerűen szűkíteniünk, konkretizálnunk kell, s ezt csak

²⁷ A DUW (2003: 1192) tájnyelvi variánsként a nőnemű formát is megadja: *(die) Pedale*.

²⁸ A vizsga ideje: 2011. május 2.; a szöveg forrása: NEMES NAGY Ágnes 2004. *Az élők mértana I.* Budapest, Osiris Kiadó. 42–47.; a feladatlap elérhetősége: www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatatas/erettsegi/feladatok2011tavasz/k_magyar_11maj_fl.pdf (utolsó belépés az oldalra: 2016. március 13.).

akkor tudjuk megtenni, ha az egész szöveget ismerjük.²⁹ (Az érettségi teszt vonatkozó feladatát is csak az egész szöveg ismeretében tudjuk megválaszolni: „Milyen jelentésben szerepel a szövegben az *izés vers* kifejezés? Adja meg a kifejezés magyarázatát!” Az *izés vers* jelentése a szövegben: ’bonyolult, érthetetlen, illetve nehezen érthető, élvezhetetlen, idegesítő, izmosos, avantgárd, formabontó, rím és ritmus nélküli, nem a „megszokott” stílust követő vers’.)

TANULSÁGOK

A kérdés az volt, mit tehetünk mi, oktatók, a jelenlegi keretek között azért, hogy hallgatóink jobban tudjanak németül? Egyetértek Budai László (2013: 48–51) véleményével, miszerint az anyanyelv mindig jelen van az idegen nyelvet tanuló tudatában, ebből fakadóan az anyanyelvre nemcsak lehet, de kell is támaszkodni. Budai (2013: 48k.) szerint „a jelentést egyértelművé tenni csak az anyanyelv segítségével lehet”. A jelentés „egyértelművé tétele” természetesen történhet célnyelvi kontextussal is, az viszont tény, hogy az explicit fordítás, az anyanyelvvel való összevetés a leghatékonyabb. „Hatékonyság”-on itt nemcsak azt értem, hogy az anyanyelv bevonása sokszor időhatékonyabb, hanem elsősorban azt, hogy a jelentések egyezései és különbségei jobban tudatosodnak, jobban rögzülnek. A fordítási feladatok azonban ellentmondani látszanak a kommunikatív módszernek, s az ún. nyelvtani-fordítói módszert [ném. GÜM, azaz Grammatik-Übersetzungsmethode] ma már idejétmúltnak bélyegzik. Ha viszont azt hagyjuk figyelmen kívül, hogy az idegen nyelvet tanuló nem tud nem fordítani, akkor a fordítás mellőzése, az anyanyelvvel való folyamatos összevetés mellőzése a józan észnek mond ellent. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az idegen nyelvnek és az anyanyelvnek a kontrasztív szemlélete az anyanyelvi kompetenciát is növeli, anyanyelvünk sajátosságai is tudatosabbá válnak, s ez a tudás nyelvhasználatunkban is megjelenik. Ha a kontrasztív szemléletet juttatjuk érvényre a szókincs oktatásában, s az anyanyelvet merjük segítségül hívni fordítási feladatokban, hallgatóink nem azt fogják kérdezni: „Hogy mondják németül azt, hogy ...?”, hanem így teszik fel a kérdést: „Hogy mondják németül abban az összefüggésben azt, hogy ...?”. Felismerik, hogy mindkét nyelv szókincse rendszert alkot, csak éppen a két rendszer között különbségek is vannak. Továbbá felismerik azt is, hogy ha egy tartalmat nem tudnak németül úgy kifejezni, mint ahogy ezt az anyanyelvükön kifejezni képesek, akkor ez nem feltétlenül az ő kompetenciájuk hiánya, hanem egyszerűen a nyelvek különbözőségéből fakad. Ez a felismerés pedig a manapság oly sokszor (túl sokszor?) emlegetett „attitűdök”-re, s remélhetőleg az ún. „learning outcomes”-ra is pozitív hatással lenne.

²⁹ Azt, hogy a jelentés az adott szövegben aktualizálódik, az *izé* „szótári jelentésének” megadása is mutatja: (főnévként) ’olyan név helyett használt, azt pótló szócska, amely nem jut eszünkbe, illetve amelyet nem akarunk kimondani’; az *izél* ige jelentése hasonlóképpen kontextusfüggő: ’olyan ige helyett használt, azt pótló (henye) szócska, amely nem jut eszünkbe, illetve amelyet nem akarunk mondani’ (vö. PUSZTAI F. 2003: 586). (Az *izés* melléknév – mint képzett szó – nem szerepel a Magyar értelmező kéziszótárban (PUSZTAI F. 2003).) Vö. még KÖVECSSES (1998: 134): *izé* = ált. biz. 1. ’valaki’, 2. ’valami’; *izé-mizé* = biz. hum. 1. ’valaki’, 2. ’valami’.

Az *izé*-t GYARMATHY Dorottya (2013: 236) is „hungarikum”-nak minősíti: „Az *izé* létjogosultságát és szükségességét a nyelvünkben mi sem bizonyítja jobban, hogy stigmatizáltságának ellenére is több mint négy évszázada jelen van, és használatban van anyanyelvünkben. Az általunk ismert nyelvekben nincs még egy ehhez hasonló szó, ami bár etimológiája ismeretlen, jelentéssel nem bír, mégis univerzálisan használható, kuriózumnak, igazi hungarikumnak számít.”

IRODALOM

- BENKŐ Loránd (főszerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BUDAI László 2013. Merjünk támaszkodni anyanyelvünkre! In: *Modern Nyelvoktatás*, XIX. évfolyam, 2013/4: 47–56.
- DUDEN 2002 = Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Band 11. *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, Dudenverlag.
- DUDEN 2005 = Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Band 5. *Fremdwörterbuch*. 8. neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.
- DUW 2003 = Duden Deutsches Universalwörterbuch. 5. überarbeitete Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet 2011. (Anya)nyelvi kompetencia és/vagy performancia (?) *Modern Nyelvoktatás*, XVII. évfolyam, 2011/4: 14–35.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet 2015a. *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami között van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek áttünetéséről*. Szeged, Grimm Kiadó.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet 2015b. Ein Plädoyer für explizite Grammatik- und Wortschatzarbeit in der DaF-Lehrerbildung. Wie Language Awareness in der fremd- und muttersprachlichen Lexik zu erreichen ist. In: JUHÁSZ György–NAGY Ádám–STRÉDL Terézia–TÓTH-BAKOS Anita (szerk.): *A komáromi Selye János Egyetem 2015-ös „Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban” Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Pedagógiai szekciók. Komárom, Selye János Egyetem, 244–267.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet 2015c. Zum Unterschied der feldhaften Gliederung des Ungarischen und des Deutschen am Beispiel der Wortart *Verb*. In: JÁNOS Szabolcs–NAGY Ágota (Hrsg.): *Krisen als Wendepunkte. Studien aus dem Bereich der Germanistik*. Beiträge der V. Internationalen Germanistentagung an der Christlichen Universität Partium Großwardein/Nagyvárad/Oradea, 6–8. September 2012. Wien, Praesens Verlag. 249–260.
- FORGÁCS, Erzsébet 1994. Mehrdeutigkeit als Quelle von Mißverständnis (exemplifiziert an der Textsorte Witz). *LernSprache Deutsch*. Jahrgang 2, 1994/2: 151–167.
- FORGÁCS Erzsébet 1999. A német parömiológiai minimum ismertségéről német szakos magyar hallgatók körében. Egy kérdőíves felmérés eredményei. *Modern Nyelvoktatás*, V. évfolyam, 1999/2–3, 47–55.
- FORGÁCS, Erzsébet 2007. *Kontrastive Sprachbetrachtung*. Szeged, Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó.
- FORGÁCS Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

- GYARMATHY Dorottya 2013. Hungarikum a nyelvben. In: BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Redliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 229–238. (= Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 149.)
- HALÁSZ Előd–FÖLDES Csaba–UZONYI Pál (szerk.) 2003. *Magyar–Német Nagyszótár. Ungarisch–Deutsches Großwörterbuch*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HALÁSZ Előd–FÖLDES Csaba–UZONYI Pál (szerk.) 2004. *Német–Magyar Nagyszótár. Deutsch–Ungarisches Großwörterbuch*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HESSKY Regina (szerk.) 2002. *Magyar–Német Kéziszótár. Ungarisch–Deutsches Handwörterbuch*. Budapest–Szeged, Nemzeti Tankönyvkiadó–Grimm Kiadó.
- HESSKY, Regina 2008. Wo liegt der Hund begraben? Ein Beitrag von der Grenzlinie. In: TICHY, Ellen–MASÁT, András (Hrsg.): *Jahrbuch der Ungarischen Germanistik 2007*. Budapest, Gesellschaft Ungarischer Germanisten, Bonn, Deutscher Akademischer Austauschdienst. 13–17.
- KÖVECSES Zoltán 1998. *Magyar szlengszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PÁLA Károly 2007. *Kompetencia alapú oktatási programcsomagok fejlesztése Magyarországon*. <http://www.ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztési/pala-karoly-kompetencia> (Utolsó belépés az oldalra: 2016. március 13.; az írás dátuma az oldalon 2009-re módosult.)
- PROPSZT, Eszter 2007. „Auf weiten Wegen“ – über die ungarndeutsche Gegenwartsliteratur. In: *Zeitschrift der Germanistik Rumäniens*. 1–2 (29–30)/2006, 1–2 (31–32)/2007. 487–500.
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PUSZTAI Gábor 2009. Tiefflug ohne Absturz. Zukunftsperspektiven der Germanistik in Ungarn. In: BÖTTGER, Lydia–MASÁT, András (Hrsg.): *Jahrbuch der Ungarischen Germanistik 2008*. Budapest, Gesellschaft Ungarischer Germanisten, Bonn, Deutscher Akademischer Austauschdienst, 31–34.
- REDER Anna 2009. Aktuelle Herausforderungen der Wortschatzdidaktik. In: FELD-KNAPP, Ilona (Hrsg.): *Deutsch als Fremdsprache. Sprachdidaktische Überlegungen zu Wortschatz und Textkompetenz*. Budapest, Ungarischer Deutschlehrerverband, 101–125.
- RÓNAI Pál 1980. *Latin és mosoly*. Budapest, Európa.